

Pavel Mücke

MÍSTA PAMĚTI DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Svět vojáků československého
zahraničního odboje

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

Místa paměti druhé světové války

Svět vojáků československého zahraničního odboje

Pavel Mücke

Recenzovali:

doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

PhDr. Jan Gebhart, DrSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Richard Stráberger

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Druhé vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Pavel Mücke, 2014

Tato kniha byla vydána s podporou programu FHS UK

v Praze „P20 sociální, kulturní a historické antropologie“.

Na vznik této publikace byla poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT – 2013).

ISBN 978-80-246-2926-1

ISBN 978-80-246-2927-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	7
Úvod	10
1. O místech paměti československých vojáků	16
„Co by mohla válka přinést nám?“	16
Místa paměti a pamětní bádání	18
2. Stopy velkých událostí: „Mnichov“ a 15. březen 1939	23
3. O vlasti a domovu: „Slovo domov nám sládllo na jazyku...“	43
Obrazy předválečných vlastí a domovů	43
Opět „velké“ události	46
Rozhodnutí, loučení a „na cestě“	50
V „nevlastních“ zemích	57
Návraty	64
„Druhé“ domovy, vlasti a nové návraty	71
Jaký je domov a jaká je vlast	77
4. Prostředí každodennosti: přátelé a spolubojovníci	81
V předválečné republice	82
Cesty do zahraničí	85
Jednotky a kolektivy velké i malé	88
V boji a mimo něj	102
Za dráty táborů, za mřížemi věznic	109
Kolektiv a blízcí: znak odboje	119
5. „Ti nahoře“ I: obrazy velitelů a nadřízených	122
Vrcholky pyramidy	122

Blízcí... ..	123
... a vzdálení	131
Shrnutí: zvláštní vztah směrem „nahoru“	144
6. „Ti nahoře“ II: obrazy „nevojenských“ elit	147
Demokraté a ti druzí	147
Edvard Beneš	166
Shrnutí: rozporuplně vnímaná reprezentace	173
7. Proměnlivé obrazy I: Spojenci a „spojenci“	176
Obecné kontury sympatií a antipatií	177
Spojencům po boku	192
Civilní prostředí a jeho obyvatelé	201
8. Proměnlivé obrazy II: nepřátelé	213
Obecné rámce vzpomínek	213
Proti nepřátelům	221
... a opět civilní prostředí se svými obyvateli	230
„Dobří spojenci“ a „špatní nepřátelé“ ...?!	233
Závěr	237
Bibliografie	247
Summary	279
Rejstřík (místně-geografický)	281

PODĚKOVÁNÍ

I když je tato kniha individuálním autorským počinem, její vznik by nebyl možný bez přispění řady dalších osob. Chtěl bych proto v těchto řádcích vyjádřit velké a upřímné poděkování všem, kteří mě na cestě vzniku a posléze i na cestě vydávání této práce provázeli a podporovali. Jsou to např. mí pedagogové a vedoucí prací na fakultách a historických pracovištích, jimiž jsem v průběhu svých studií a posléze i zaměstnání prošel. Nejprve to byli v mých prvopočátcích historického vzdělávání vyučující z Filozofické fakulty Ostravské univerzity, především Milan Myška, Vlasta Čechová a Tomáš Pavlica, kteří mě započali zasvěcovat do tajů historického řemesla.

Dále bych chtěl poděkovat vědecko-pedagogickému sboru Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci – zvláštní poděkování patří především Miloši Traplovi, Karlu Podolskému, Radmile Švaříčkové Slabákové a Jiřímu Lachovi. Díky nim jsem si udržel zájem o novodobé dějiny, ale též nabyl zájem o teoretické a metodologické otázky studia dějin. Olomouci patří díky také za to, že se pro mne v dlouhodobější perspektivě stala životní křižovatkou v tom smyslu, že se mi zde podařilo poznat v rolích pedagogů Pavla Urbáška a Miroslava Vaňka, své budoucí kolegy, dlouholeté spolupracovníky, přátele a dá se říci, že i „učitele života“. Těmto páňům nejenže vděčím za své seznámení s rozličnými aspekty výzkumu prostřednictvím orální historie, ale také za podnícení zájmu o bádání nad epochou poválečnou, a posléze dokonce i nad dobou polistopadovou. Bez jejich přispění by se mi asi jen těžko dostalo té možnosti (a zároveň cti) věnovat se svému oboru na špičkové úrovni.

Mírkou Vaňkovi bych chtěl poděkovat též za to, že se stal mým prvním (a doposud posledním) bezprostředním nadřízeným v zaměstnání, kam se každý den vracím velice rád a kde je mi práce zá-

roveň mým koníčkem. Jemu (a Radce Švaříčkové) pak patří velký dík za to, že mě jakožto člověku zpočátku dosti plachému se sklony k introvertnosti pomáhali v neustálém zdokonalování v komunikačních dovednostech a také v rozšiřování mezinárodních obzorů (např. studiím ve francouzském zahraničí či pracovními výjezdy napříč světem na zahraniční konference a přednášky) až do té míry, že se dnes cizojazyčná komunikace a „braní světa za bernou minci“ staly běžnou součástí mého každodenního života. Na tomto místě patří též poděkování řediteli Ústavu pro soudobé dějiny Oldřichu Tůmovi za jeho nenásilné a přitom velmi inspirující vedení a za vytvoření velmi liberálních a pro práci příznivých podmínek ve špičkové vědecké instituci mezinárodního renomé. Vedení Fakulty humanitních studií UK v Praze bych pak chtěl vedle podpory při vydání této práce poděkovat za velkou šanci, které se mi dostalo v podobě možnosti vyučovat a sám sebe učit při výchově nové generace českých historiček a historiků. Kolegyním a kolegům z Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (především Petře Schindler, Haně Vondrákové Bortlové, Lence Krátké a Jiřímu Hlaváčkovi) a také z Pracoviště orální historie Fakulty humanitních studií bych chtěl vyjádřit svůj dík za setrvalou podporu v našem každodenním stýkání a potýkání se slastmi a strastmi vědecko-pedagogického života České republiky, Evropy a světa jednadvacátého století. Má práce mě tolik baví snad i proto, že vedle pocitu z dobře odvedené práce s nimi zažívám také spoustu zábavy a legrace.

V neposlední řadě nemohu než vyjádřit svoje díky také akademickému sboru Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který se stal mým mateřským pracovištěm v postgraduálním studiu. Za inspiraci a cenné podněty z našich neformálních debat děkuji především Milanu Hlaváčkovi, Zdeňku Benešovi a také nestoru českých historiků moderních dějin Robertu Kvačkovi. Hlavní porce díky patří školitelce Janě Čechurové, bez jejíž vstřícnosti a trpělivé péče bych asi jen těžko svůj doktorát úspěšně dokončil.

Má kniha by jen těžko mohla vzniknout především bez pomoci pracovníc a pracovníků Národního archivu a dále zaměstnanců Archivu Národního muzea. V neposlední řadě bych chtěl vřele poděkovat svým narátorům z Velké Británie a České republiky, stejně jako diskutantům z řad emigrantů do Francie, díky nimž bylo možné obohatit práci o bezprostředně sdělované vzpomínky a prožitky. Pracovníkům a spolupracovníkům Českého centra v Londýně, konkrétně paní Renatě Clark a slečně Lucii Helenka, patří velký dík a uznání za

perfektní organizaci mého výzkumného pobytu v lednu 2007 ve Velké Británii.

Za myšlenku vydat tuto knihu patří velký dík Ivanu Šedivému, za velmi cenná doporučení při úpravě první verze rukopisu bych chtěl moc poděkovat Zdeňkovi Maršálkovi a Ivetě Coufalové, dále patří díky reprezentantům nakladatelství Karolinum, především Petru Valovi a Milanu Šustovi za velkou podporu a pomoc při vydání této knihy v jednom z nejprestižnějších českých akademických nakladatelství. Můj vděk patří též lektorům této publikace Janě Čechurové a Janu Gebhartovi za jejich připomínky a snahu vylepšit celkové vyznění tohoto textu.

Úplně na závěr bych chtěl vyjádřit velký vděk svým rodičům, kteří mi při výběru mého profesního i životního směřování nechávali velkou volnost, dále patří dík širokému okruhu mých blízkých (především Pavlínce, Natálce a Kristýnce). Bez jejich tolerance, bez vytváření zázemí při své někdy časově dosti náročné práci, ale zároveň bez jejich inspirace bych mohl jen těžko dosáhnout toho, čeho jsem dosáhl. Kupříkladu toho, že jsem tento text dopsal. Snad nezůstane posledním.

V Praze dne 24. října 2013
Pavel Mücke

ÚVOD

Předmětem této práce je jeden z mnoha segmentů paměti druhé světové války v českých zemích, potažmo v někdejším Československu. Téma paměti druhé světové války a pohled na tuto problematiku z historického pohledu přináší mnohá úskalí, ale i velké výzvy a příležitosti, jak o tom svědčí i osud této práce. Toto téma bylo dosavadní českou historiografií, ale i společenskými a humanitními obory obecně prozatím zpracováváno spíše výjimečně, ačkoliv již existuje mnoho zahraničních ekvivalentů, vzniklých nejen na půdě zemí na západ od našich hranic, ale v i zemích bývalého východního bloku.¹ Kniha vychází z dlouholetého bádání nad analýzou a interpretací vzpomínkových prací vojáků, jež patří mezi velmi charakteristické projevy metamorfózy „obecné“ válečné paměti.

Cíl práce a vymezení tématu do značné míry ovlivnily i způsob a charakter výsledného psaní. Při svém bádání jsem se záměrně opíral o poměrně široké definice klíčových pojmů „životní příběh“ (elementárně pojatý jako způsob podání minulých prožitků jednotlivcem) a „vzpomínkové práce“ (jedna z forem podání tohoto příběhu). Pod pojem vzpomínkové práce jsem po zralé úvaze a na základě studia metodologické literatury z oblasti společenských a humanitních věd zahrnul například deníky, psané vzpomínky a memoáry ve vydané či

1 S ojedinělou analýzou vojenských kronik a deníků svého času přišla bývalá příslušnice čs. jednotek v SSSR a posléze pracovnice Vojenského historického ústavu v Praze Věra Tichá. Viz V. Tichá: *Vojenské kroniky*. Možnou inspiraci u příbuzného tématu lze nalézt ve velice komplexním zpracování od české historičky Mileny Lenderové, pojednávajícím o specifickém prameni „dlouhého“ devatenáctého století. Viz M. Lenderová: *A ptáš se, knížko má...* Z prostředí nám velice blízkého a z doby nedávno minulé pochází např. práce slovenské etnoložky Hany Hlôškové. Viz H. Hlôšková: *Individuálna a kolektívna historická pamäť (vybrané folkloristické aspekty)*.

rukopisné podobě, ale také díla krásné literatury (poezii i prózu), výstupy v médiích, vzpomínání pamětníků a také orálněhistorické rozhovory. Jejich společným jmenovatelem je to, že (spolu)autory těchto prací byly v drtivé většině osoby, které v období druhé světové války alespoň na nějaký čas (jako dobrovolníci či odvedenci) „oblékly uniformu“ československé armády v exilu: ať již na území Polska, Francie, Velké Británie, či Sovětského svazu.² Jedná se o poměrně širokou skupinu v řádu tisíců až desetitisíců lidí, v drtivé většině o skupinu mužů, kteří pocházeli ze zemí někdejšího Československa nebo zde měli své rodinné kořeny.

Jedním dechem je třeba dodat, že přes svou šíři je tento vzorek dosti zúžený a podchycuje analýzu paměti pouze vybrané skupiny vzpomínajících. Pokud bych měl charakterizovat „ideální typ“ vzpomínajícího z této podmnožiny, pak by se fakticky jednalo o česky mluvícího pamětníka, který se narodil zhruba mezi lety 1910 a 1920, vládl slovem a písmem, smýšlel pročeskoslovensky, respektive probenešovsky, a kterému se v průběhu války či po ní poštěstilo podat své pamětní svědectví, které se zachovalo do dnešních dnů. Na základě těchto podmínek zůstávají stranou takoví významní aktéři československého zahraničního odboje, jako byli například českoslovenští Němci nebo Židé, kteří se nepodřídili československému exilovému vedení, dále padlí či zemřelí, kteří z různých důvodů nepodali svá svědectví, a také ti, kteří by tak třeba učinili rádi, ale z objektivních důvodů toho sami nebyli schopni (např. nevládli dobře uměním slova).

Nepřízeň vnitropolitických, ale také mezinárodních poměrů ve druhé polovině čtyřicátých let způsobila takřka definitivní rozdělení už místy dosti odlišných větví pamětí a dějin zahraničního odboje na preferovaný *východní* a zatracovaný *západní*. Událo se tak z ideových a ideologických důvodů bez ohledu na to, že mnohé osudy a prožitky byly u mnoha vojáků obou táborů společné, určité procento zahraničních vojáků pak dokonce bojovalo na obou frontách.³ Právě snaha o srovnání a syntetizující analýzu těchto specifických prožitků

2 Ono „oblékli uniformu“ je uvedeno v uvozovkách zcela záměrně, neboť čs. vojákům se v některých zemích z časových důvodů zdaleka nepodařilo vojenský stejno-
kroj získat...

3 Podobné rysy *separování* dějinných osudů a prožitků z let druhé světové války v rovině pamětní i historické můžeme sledovat například u odboje domácího a zahraničního, případně pak v rovině *odboj – rezistence – kolaborace*, ačkoliv je z výzkumů zřejmé, že žádná přesně stanovená a znatelná linie mezi těmito formami zde nebyla a z různých ideologických důvodů byla utvářena spíše *ex post*.

zahraničního odboje a na něm závislých pamětních produktů v širokém kontextu a následná interpretace (na pomezí dějin paměti a každodennosti) doposud nepříliš frekventovaných, a přitom klíčových témat dějin zahraničního odboje, dějin československého vojenství, případně obecně československých novodobých a soudobých dějin, patří mezi cíle této monografické studie.

V jistém smyslu se jedná o dluh české historiografie vůči důležitému dějinnému tématu, které začalo být naplňováno velmi agilní a proreformní skupinou historiků v šedesátých letech, jejichž dílo však s nástupem normalizace nemohlo být dokončeno, ačkoliv na ně později navazovali někteří badatelé v zahraničí.⁴ Na tuto přetrženou nit bylo navázáno dalšími výzkumy po roce 1989, ale ani po více než dvaceti letech svobodného bádání nelze říci, že by toto téma bylo kompletně vyčerpáno.⁵ Toto dílo se soustřeďuje na analýzu a interpretaci vzpomínkových prací především z toho důvodu, že ty jsou naprosto klíčovým pramenem nejen pro poznání kvalitativní roviny dějin čs. odboje, ale i pro poznání dějin druhé světové války obecně. Jako metodologická opora je využito transformovaného konceptu tzv. míst paměti (původem od francouzského historika Pierra Nory), která představím v následující kapitole. Jak ukazují příklady od nás i ze zahraničí, s využitím dalších poznatků z jiných pramenů a sekundární literatury se může ve výsledku jednat o velmi plodné a produktivní spojení.⁶ Líčení individuálních životních příběhů v sobě v neposlední řadě skrývá velký *demytizační* potenciál, který jde naproti transformovaným vzpomínkám *heroizující* kolektivní paměti a leckdy také interpretacím takzvaných velkých dějin.⁷

4 Historiografická charakteristika tohoto proudu v rámci československé historiografie viz V. Sommer: *Angažované dějepisce*, s. 376–404. Ze zmiňované zahraniční produkce je třeba na prvním místě zmínit dílo Ericha Kulky. Viz E. Kulka: *Židé v československé Svobodové armádě*; idem: *Židé v československém vojsku na Západě*.

5 Bibliografický výčet produkce na toto téma by vydal mnoho stran – pokud se týče české historiografie a autorů píšících na toto téma, pak mezi nejnovější profilové práce z oblasti „velkých“ politických a potažmo též vojenských dějin patří díla Jana Gebharta, Jana Němečka, Jana Kuklíka ml., Jaroslava Hrbka, Stanislava Kokošky a Víta Smetany, z oblasti dějin vojenských (a především leteckých) operací, jednotek a významných osobností pak práce Jiřího Rajlichy, Petra Hofmana a Zdenko Maršálka. V poslední době se v této oblasti začíná etablovat Ladislav Kudrna, jenž se svými pracemi snaží zasáhnout i do dějin vojenské každodennosti.

6 Ze zahraničních prací je možné jmenovat díla Richarda Holmese či Omera Bartova, z domácích pokusů například studie Ladislava Kudrny.

7 Příkladem může být uvedení dvoudílného televizního filmu *Silver A* (režie Jiří

Pokud bych měl rámcově charakterizovat využití prameny, jedná se v první řadě o vzpomínkové práce československých vojáků, vydané v knižní podobě (v počtu zhruba sto deseti titulů), které od druhé světové války vyšly u nás i v zahraničí ve velkém množství. Dále se jedná o rukopisná vzpomínková díla, uchovaná v Národním archivu ČR v Praze na Chodovci, ve fondu Ústředního výboru Svazu bojovníků za svobodu (v počtu zhruba čtyřiceti titulů), o čtyři poměrně rozsáhlé životopisné rozhovory, uskutečněné metodou orální historie (uložené ve sbírce *Rozhovory na půdě Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*), žurnalistická interview a záznamy z chatových rozhovorů a z besed. Dále jsem využil některé další vzpomínky z pera „nevojáků“, edice a soupisy pramenů, tištěné dokumenty a prohlášení na stránkách periodik. Mezi důležité prameny patří také elektronické zdroje, dostupné v síti Internet, a také vybrané filmové tituly. Jak je zřejmé z předešlého výčtu, jedná se o korpus pramenné základny poměrně široký, nicméně zdaleka ne kompletní; pro splnění předsevzatých cílů práce byl však více než dostačující.

Odbornou literaturu domácí i zahraniční provenience jsem při výzkumu využil v široké paletě. Jak již bylo naznačeno výše, částečně jsem s ní zacházel jako s vlastním pramenem podrobeným analýze a využitým k interpretaci, v drtivé většině posloužila obvyklým způsobem k získání orientace v tématu, k jeho hlubšímu zakotvení a kontextualizaci. Jedná se např. o literaturu teoreticko-metodologickou (především anglofonní a frankofonní), jejímž prostřednictvím bude zmapován a uchopen koncept paměti, bez něhož lze historické bádání jen stěží posunout dále od zažitého popisného přístupu, stavějícího se ke vzpomínkovým pracím s nedůvěrou a leckdy i s despektem.⁸ Samozřejmě jsem využil široké škály článků, studií i monografické a přehledové produkce pro získání znalosti o době, „jaká byla“, a tím i pro získání nezbytného kontextu, do něhož by měly být začleněny samotné vzpomínkové práce. Zároveň se tím utváří interpretační

Strach) Českou televizi v roce 2007, který se po uvedení setkal s rozhořčenými protesty vedoucích představitelů Českého svazu bojovníků za svobodu a také ze strany některých historiků pro své údajně dehonestující zpracování tematiky druhého odboje. O diskusích blíže viz např. http://kultura.idnes.cz/filmvideo.aspx?c=A070601_105918_filmvideo_ob (citováno 10. 4. 2012); odpověď České televize viz <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/press/?id=2413&strana=1=253&category=1> (citováno 10. 4. 2012).

8 Viz např. M. Hroch a kol.: *Úvod do studia dějepisu*. Zde zejména kapitola o práci s historickými prameny.

rámec, v němž se za pomoci dílčích okruhů z pomezí dějin paměti a každodennosti pojednává o poznatcích načerpaných zejména ze vzpomínkových prací. To je z mého pohledu krok naprosto nezbytný, neboť se jedná o práci psanou z historického úhlu pohledu. V jistém směru odborná literatura také alespoň dílem nahradila další pramenový výzkum, který se mi již z nejrůznějších důvodů nepodařilo realizovat. Příslušný výčet literatury vzhledem k nesmírné objemnosti dosavadní odborné produkce o problematice války a paměti bohužel není úplný, neboť není v silách jednoho autora postihnout ji vlastním studiem v celé šíři. I přesto je ambicí této práce využít co největší počet relevantních titulů, především domácí provenience.

Vlastní struktura je odvozena z historického pojednání tématu s využitím konceptu tzv. míst paměti. Pro dějinnou interpretaci jsem vybral podle svého názoru sedm klíčových „míst“ či okruhů, které „zpod povrchu“ vzpomínkových prací vystupují nejzřetelněji a vzájemně se spolu (kromě dalších témat) doplňují a prolínají. V prvé řadě se jedná o stopy „velkých“ předválečných událostí (Mnichova 1938 a 15. března 1939), které se výrazně vepsaly do paměti vzpomínajících. Další okruh se zabývá dvěma klíčovými pojmy „teritoriálně-symbolického“ rázu, jež vstupovaly do mysli exulantů velmi často: vlasti a domovem. Exilovému okolí, přátelům a spolubojovníkům je věnováno třetí zastavení. Následující okruh se pozastavuje u vztahů k velitelům a k vlastnímu vedení čs. exilu. Dvě závěrečná místa paměti se věnují zdánlivě protikladným, pod úhlem hlubšího zkoumání však spíše proměnlivým tématům, tj. jednak obrazu vztahů k válečným Spojencům (a spojencům), jednak obrazu tehdejších nepřátel.

Na závěr bych chtěl dodat, že tato práce je sice výsledkem dlouhodobého bádání, koncepčního i formulačního promyšlení (a jistým způsobem badatelského „hledání“), rozhodně si však neklade nárok být definitivním zpracováním daného tématu a ani na to neaspiruje. Ba právě naopak, v průběhu jejího vzniku se stále více ukazovalo, že při takovémto typu (kvalitativního) výzkumu otázky s ubíhajícím časem spíše přibývají, než aby jich bylo méně. Rozhodně je však toto dílo jistým pokusem, jak zpracovat zdánlivě známé téma z československých novodobých a soudobých dějin jinou optikou, než tomu bylo doposud víceméně zvykem. Jak se ukazuje na příkladě nedávných mediálních debat, téma odboje (tentokrát třetího v pořadí) je stále aktuální a velmi živě diskutovaný problém. I proto by toto dílo mělo být malým příspěvkem do debaty a pokusem o přiblížení (a zlidštění) po léta „zatracovaného“, opomíjeného a místy naopak (pře)he-

roizovaného tématu.⁹ Zdali se jednalo o pokus zdařilý, či nikoli a zdali se podařilo posunout pomyslný obzor bádání alespoň o malý kousek dále, to nechť posoudí čtenář na základě následujících stran.

9 Základní kontury polemiky jsou zřejmé z následujících příspěvků: viz např. T. Zahradníček: *Tragický omyl třetího odboje* (MF Dnes, 28. července 2010). Viz <http://www.klaus.cz/clanky/2649> (citováno 20. 9. 2010). P. Zídek: *Životní omyl jedněch odbojářů* (LN, 4. srpna 2010). Viz http://www.lidovky.cz/zivotni-omyl-jednech-odbojaru-def-/ln_noviny.asp?c=A100804_000046_ln_noviny_sko&klic=238241&mes=100804_0 (citováno 21. 9. 2010). A. Drda: *Proč si vážit Milana Paumera* (LN, 2. srpna 2010). Viz http://www.lidovky.cz/proc-si-vazit-milana-paumera-dgp-/ln_noviny.asp?c=A100802_000049_ln_noviny_sko&klic=238209&mes=100802_0 (citováno 20. 9. 2010). R. Joch: *Odboj nebyl žádný tragický omyl* (MF Dnes, 30. července 2010). Viz <http://www.obcinst.cz/cs/Odboj-nebyl-zadny-tragicky-omyl-c1624/> (citováno 22. 9. 2010). A. B. Bartoš: *Tragický omyl druhého odboje?* Viz <http://abbartos.wordpress.com/2010/08/07/tragicky-omyl-druheho-odboje/> (citováno 22. 9. 2010).

1. O MÍSTECH PAMĚTI ČESKOSLOVENSKÝCH VOJÁKŮ

„CO BY MOHLA VÁLKA PŘINÉST NÁM?“¹⁰

Otázku v nadpisu si položil jeden z budoucích vojáků čs. zahraniční armády poté, co se dozvěděl, že 22. června 1941 Německo napadlo Sovětský svaz. Válečný konflikt, který se v té době stále více šířil světem, vstoupil do života mnoha lidí. A právě o některých aspektech onoho „vstupu“ budou pojednávat následující řádky.

Citát byl do podtitulku zvolen zcela záměrně, neboť v sobě skrývá několikery smysl a jistou dávku metaforičnosti. Vyjadřuje pocity mnoha pamětníků, kteří si před začátkem druhé světové války nebo v jejím průběhu nebyli jisti tím, co přinese den následující, avšak ani se skončením válečného vření nepřestávala tato pohnutá kapitola lidské minulosti ovlivňovat jak celospolečenské dění, tak i individuální osudy. Žila svým „druhým životem“ a její důsledky v dobrém i špatném ovlivňovaly jednotlivce i širší kolektivy: menšiny i většiny, třídy i školy, bývalé vojáky i civilní obyvatele, příslušníky tříd i sociálních skupin, národy i etnika, vítěze i poražené. Válka se také vepsala do paměti mnoha lidí, kteří stáli blíže či dále od epicenter dění, a začalo se na ni – ať už v lepším, či horším – vzpomínat.¹¹

Mezi takovou skupinu „spolutvůrců paměti“, již spojoval dohromady válečný prožitek, patřili i vojáci čs. zahraniční armády a také oni se snažili uchovat své životní příběhy prostřednictvím nejruzněj-

10 Viz J. Demčík: *Můj útěk do gulagu*, s. 31.

11 V moderní válce, zasahující do všech sfér „pozemského“ života, jak na frontu, tak i do zázemí, lze jen těžko soudit, kdo je blíže a kdo dále. A co teprve v dnešní době, ve válce „postmoderní“... O pojetí válek v různých epochách minulosti viz M. Howard: *Válka v evropské historii*, zejména s. 79–145.

ších forem vzpomínkových prací. Již v průběhu války, a hlavně po jejím skončení byli dotazováni svými blízkými i širší „veřejností“, co vlastně dělali, kde a zač bojovali a jak se jim po dobu války dařilo. Vzpomínání sloužilo jako informace a zároveň obhajoba před lidmi doma, v poválečném Československu. Jejich vzpomínky se prostřednictvím nejrůznějších cest a prostředků a věleňováním do rozličných kontextů stávaly součástí kolektivní paměti. Hledání „nových smyslů“ minulých dějů a událostí, reinterpretace a aktualizace vzpomínek, nutně doprovázené nerozlučným protipólem fenoménu paměti v podobě zapomnění (lidsky přirozeného, politicky motivovaného, či dokonce násilně vyžadovaného apod.), všechny tyto faktory vstupovaly do mnohovrstevnatého procesu „paměti-tvorby“.¹² Proto si mnozí z válečných aktérů opět mohli (a mohou) položit výše zmiňovanou otázku v poněkud jiném, retrospektivním kontextu, například v této podobě: „Co by mohla válka přinést nám...? Vždyť válka už je dávno pryč. Co bylo, to bylo... A navíc to už dnes nikoho nezajímá...“ Odtud tedy další význam výše zmiňované metafor. Ovšem existují i takoví, kteří se touto otázkou ptají opět v jiném smyslu jakožto zájemci o minulost československého zahraničního odboje, ať už jde o zájemce laické, či odborné: „Co by mohla válka přinést a přinášet nám...? Jak se s jejími pozůstatky a dědictvím vyrovnáme...?“

A právě tyto tři roviny – rovina dobová (či minulostní), v níž se doboví aktéři obracejí od minulé přítomnosti do budoucnosti; rovina „retrospektivně-pamětnická“, ve které se naopak titíž lidé ze současného pohledu pozastavují nad minulým děním; rovina „kolektivní“, ve které se „lidé zvenčí“ aktivně vyrovnávají s pamětními svědectvími – tvoří jeden ze základů v procesu fungování paměti v její individuální i kolektivní podobě a bude na ně brán významný zřetel i dále.

Větou „Co by mohla válka přinést nám...?“ jsem se jako badatel pokusil symbolicky zamyslet nad epochou soudobých dějin. Vydal jsem se blíže směrem k „bádání o době, jaká tenkrát byla“, přičemž těžiště zůstalo v období druhé světové války s nezbytnými přesahy do časů předešlých i následujících. Pokusil jsem se nalézt takové východisko, které vytěží přednosti analyzovaných prací a alespoň dílem posune současný stav historického bádání směrem „kupředu“, jakkoliv se to v éře postmoderního relativismu může zdát iluzorní... Vzhledem

12 O různých druzích zapomnění viz P. Ricoeur: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, s. 536–589. O formách a procesech tvorby paměti druhé světové války u nás viz P. Mücke: *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích*.

k mé současné badatelské specializaci v oblasti orální historie se jako osvědčená a zároveň velmi inspirativní nabízela kvalitativní analýza a pokus o interpretaci v podobě studie na pomezí dějin paměti, mentalit a každodennosti.¹³ Cílem této kapitoly je proto postižení některých částí, *obrysů* či *kontur* paměti vojáků československé zahraniční armády jakožto *míst paměti*.

MÍSTA PAMĚTI A PAMĚTNÍ BÁDÁNÍ

Termín „místa paměti“ pochází z dnes již legendární práce *Les Lieux de mémoire*,¹⁴ jejímž duchovním otcem a editorem je francouzský historik Pierre Nora (* 1931). Dnes již emeritní profesor na École pratique des hautes études, Mekce francouzského společenskovědního bádání, a svého času editor nakladatelství Gallimard a magazínu *Le Débat* zorganizoval v roce 1979 na půdě této slohutné instituce seminář o kolektivní paměti, na jehož základě vznikl výše zmiňovaný několikasvazkový sborník.¹⁵ Toto *opus magnum*, do kterého přispělo přes 45 předních historiků a historiček země galského kohouta a jež bylo později částečně přeloženo i do dalších jazyků, je přelomovým dílem především proto, že se snaží postihnout místa hmotného či symbolického rázu, která jsou úzce spojena s francouzskou národní identitou: jsou to opatství St. Denis, archivy, trikolora, Panteon, oblast Vendée, Bastilla, Marianne, Eiffelova věž, zeď Komunardů, Jana z Arku, pro „lid“ určená syntéza dějin „Malý Lavisé“, Verdun, Tour de France, vztah komunistů a gaullistů, Paříže a provincií, Francouzů a cizinců apod. Tato místa zde nejsou popisována ve stylu, „jaká vlastně byla a jsou“, ale spíše tak, jak byla vnímána v průběhu staletí směrem k současnosti a jakou roli hrála v utváření kolektivní identity (především francouzského národa). Nora při svém psaní, jakožto badatel náležející ke třetí generaci proslulé školy Annales (spolu s Jacquesem Le Goffem, Jeanem Delumeauem nebo Georgesem Dubym aj.), vychází z díla britské historičky Frances Yatesové (1899–1981) a především z díla francouzského sociologa Maurice Halbwachse (1877–1945). V úvodech a závěrech

13 Blíže o metodologických základech kvalitativního výzkumu a interpretace viz např. M. Vaněk: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s. 95–159; J. Hendl: *Kvalitativní výzkum*; M. Vaněk – P. Mücke: *Třetí strana trojúhelníku*.

14 Viz P. Nora (ed.): *Les Lieux de mémoire*.

15 Viz P. H. Hutton: *History as an Art of Memory*, s. 147–148.

k jednotlivým svazkům Nora postupně představil a shrnul své teoretické úvahy o tom, co jsou to dějiny a paměť, jaké procesy a mechanismy vůbec ovlivňují utváření kolektivní identity a vědomí.¹⁶ Mezi snad vůbec nejznámější výroky patří jeho vymezení vztahu panujícího mezi dějinami a pamětí: „Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a zapomnění, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užití a zneužití, schopna dlouhých období skrytosti a náhlých znovuoživení. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti.“¹⁷

Někteří recenzenti sice této netradiční a ojedinělé syntéze francouzských dějin vytýkají jednak jistou dávku nostalgie nad pozvolným rozpadem tradičních struktur a hodnot „starého“ moderního světa (např. mizení venkova, exodus lidí do měst nebo závratně rychlý technologický pokrok), jednak příliš eurocentrický a ne zcela politicky korektní pohled na dějiny a paměť (v podobě opomíjení dějin žen nebo mlčenlivého přecházení okolo „neevropských“ menšin usazených ve Francii), i s odstupem několika desetiletí se však jedná o velmi inspirativní dílo. Autorský kolektiv vedený Pierrem Norou svým širokým pojetím významu slova *paměť* a posunem do zorného pole historiků (a s nimi spřízněných badatelů) významnou měrou ovlivnil výzkum na tomto poli na několik následných dekad.¹⁸

Provést charakteristiku pamětního bádání by přesahovalo rámec celé této studie, proto zůstanu u konstatování, že se jedná o jeden z nejdynamičtější se rozvíjejících směrů společenskovědního a humanitního bádání, které každoročně zásobuje police knihoven stovkami titulů.¹⁹ Jak je zřejmé ze sledování historické produkce posledních

16 Nejznámější Norovou statí je úvod k 1. svazku „Míst“, nazvaný *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*. Viz P. Nora (ed.): *Les Lieux de mémoire* I, s. 23–43. Vlivnou se pak stala zejména díky přeložení do angličtiny; idem: *Between History and Memory*. V češtině tato stať vyšla díky péči francouzského CeFRoS, sídlícího v Praze; idem: *Mezi pamětí a historií*.

17 Ibidem, s. 9.

18 Kritiky se mu dostalo především od historiků a historiček působících ve Spojených státech. Viz např. H.-T. Ho Tai: *Remembered Realms*.

19 Stručné shrnutí pamětního bádání a základní bibliografické údaje poskytuje studie amerických sociologů Jeffreyho Olicka a Joyce Robbinsové. Viz J. K. Olick – J. Robbins: *Social Memory Studies*. Z francouzské provenience např. L. Douzou: *Éléments de bibliographie*.

dvou desetiletí, v českých končinách s posunem letitých paradigmat rok od roku stále více zdomácňují nové metodologické směry a inovace, před rokem 1989 u nás po dlouhá léta známé pouze ze zahraničí. Jedná se například o historickou a sociální antropologii, genderová či teritoriální studia, orální historii, historickou sociologii, psychohistorii nebo zmiňovaná studia pamětní. Co se týče českého zkoumání paměti na poli historie za posledních patnáct let, po letmém pohledu dojdeme k závěru, že původně neradostná situace se začíná vyvíjet k lepšímu. Po počátečních rozpacích, zapříčiněných i horečným zaplňováním „bílých míst“ historickými díly zpracovanými vžitou pozitivistickou metodologií následuje vydávání průkopnických domácích monografií,²⁰ sledování zahraniční produkce a informování prostřednictvím recenzí a zpráv, překlady klíčových zahraničních prací²¹ a posléze také zajímavé dílčí studie a teoretizující úvahy.²² Pamětní diskurz se v našich končinách stává stále oblíbenějším. Nicméně jak se zdá, čas pro sepsání české obdoby *Míst paměti* v „celonárodním“ duchu a měřítku ještě nenastal. Přitom témata, která by tato syntéza obsahovala, by byla více než podnětná k zamyšlení: Pražský hrad, Karlštejn, hora Říp, Přemyslovci, pivo, česká sportovní zdatnost aneb kopaná, dále hokej a jiné sporty, Češi a „Nečeši“, *Babička*, Karel IV., Lipany, Bílá hora, spolky, Velká pardubická, Mnichov, Velehrad, Rukopisy, humor, komunisté versus „nekomunisté“, odboj versus kolaborace, Keltové versus Slované, Praha a „venkov“, Moravané, chaty a chalupy, osudové osmičky, Češi a svět, *Kde domov můj* apod.

V předešlém textu jsem již naznačil svůj záměr sepsat práci na pomezí dějin paměti, mentalit a každodennosti vojáků čs. zahraniční armády z doby druhé světové války za pomoci konceptu míst. Pokud si tento pojem od francouzského tvůrce vypůjčíme a v poněkud trans-

20 Jedná se např. o práce Jiřího Raka, Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného. Viz J. Rak: *Bývalí Čechové*; Z. Hojda – J. Pokorný: *Pomníky a zapomínky*.

21 Na prvním místě jmenujme překladovou produkci vybraných statí z frankofonní provenience pražského CeFREŠ, dále J. Assmann: *Kultura a paměť* a J. Le Goff: *Paměť a dějiny*.

22 Za všechny jmenujme studie a zamyšlení Jana Křena, Dušana Třeštíka, Miloše Havelky, Jiřího Štaifa, Doubravky Olšákové, Françoise Mayerové a Zdeňka Vašíčka a konečně Radmily Švaříčkové Slabákové. Viz J. Křen: *Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek*; D. Třeštík: *O dějinách a paměti*; M. Havelka: *Paměť a dějiny, soužití a vyhnání*; J. Štaif: *Smrt a druhý život Františka Palackého*; D. Olšáková: *K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“*; F. Mayerová – Z. Vašíček: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*; R. Švaříčková Slabáková: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*.

formované podobě ho využijeme, můžeme podle mého názoru dospět do zajímavých, dosud nepříliš dotčených a probádaných končin studia válečných reprezentací a potažmo také každodennosti.²³ Shromážděný pramenný materiál (v podobě deníků, pamětí a memoárů, vzpomínkových sborníků, románů, povídek, poezie, životopisných rozhovorů apod.) se totiž jeví jako ideální podklad pro kvalitativní analýzu a interpretaci. Výše uvedený koncept v této práci uplatním v transformované podobě jakéhosi „historiografického konstruktů“, v němž se místa paměti nebudou primárně týkat konkrétních témat z oblasti tzv. politiky paměti (ve stylu uvedených témat), ale naopak spíše míst, struktur a dějů typických pro životní příběhy našich hlavních hrdinů, tj. zahraničních vojáků.²⁴ Jako inspirativní vzor v tomto ohledu posloužila kniha britského historika Richarda Holmese s názvem *Acts of War: Behaviour of Men in Battle*, pojednávající na širokém dějinném úseku o fenoménech typických pro vojenskou každodennost.²⁵

Jedním z dalších inspirátorů mé práce v rovině teoreticko-metodologické se stal již zmiňovaný francouzský sociolog Maurice Halbwachs, jeden ze zakladatelů moderního uvažování o paměti a pamětního bádání vůbec. Halbwachs ve svém díle rozvinul myšlenku, že kolektivní paměť se vztahuje k sociálním rozměrům lidského vzpomínání a že individuální paměť je veskrze podmíněná, strukturovaná a závislá na paměti nejrozličnějších kolektivů (např. rodin, sociálních tříd, náboženských společenství nebo globální společnosti). Ty pak tvoří tzv. *sociální rámce paměti*. Tento pojem původně pochází od literárních vědců, kteří se jeho pomocí snažili popsat historické pozadí zkoumaného literárního díla. V podobných intencích je podle názoru Halbwachse a jeho následovníků možné popsat také tvorbu paměti.²⁶

23 Studium každodennosti druhého vojenského zahraničního odboje se na stránkách svých prací systematicky věnoval prozatím Ladislav Kudrna. Viz L. Kudrna: *Když nelétali*; idem: *Českoslovenští letci ve Velké Británii a válečné fenomény*; idem: *Odhodlání bojovat*.

24 Za všechny jmenujme zkoumání oficiálního celonárodního obrazu války z pera francouzského historika Henriho Roussoa. Viz H. Rousso: *Le syndrome de Vichy*. V českém prostředí se specifickým tématem obrazu války v učebních textech zabýval Zdeněk Beneš. Viz Z. Beneš: *Obraz druhé světové války v čs. a českých učebnicích dějepisu*.

25 Viz R. Holmes: *Acts of War* (česky vyšlo jako *Obrazy války*).

26 O pamětních rámcích podrobněji viz M. Halbwachs: *Les cadres sociaux de la mémoire*, zejména s. 103–113, s. 241–263; J. Šubrt – Š. Pfeiferová: *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. S Halbwachsovým myšlenkovým odkazem je

Pokud využiji předešlé koncepty na paměť a dílem je transformuji ve vztahu ke zkoumanému tématu, pak se zjednodušeně řečeno jedná o analýzu objektivního dobového stavu, v jakém prostředí daný pamětní obraz vzniká a jak je posléze transformován v průběhu času, ať pod vlivem individuální, či kolektivní paměti, ale také snažením historiků (re)konstruujících minulost, kteří tuto svou práci mj. opírají o interpretaci vzpomínkových prací.

Pro účel lepšího terminologického uchopení pojednávané problematiky jsem vytvořil speciální termín *kontura paměti*, který odkazuje na dvě klíčové vlastnosti paměti: na proměnlivost pamětního obrazu a také na to, že paměť je spíše kontinuální proces než přesně vymezený a uchovávaný soubor informací. Proto jsem se v této knize zaměřil na nejzřetelnější obrazy a detaily zkoumaného obrazu, tj. na určitá místa paměti z(re)konstruovaná na základě vzpomínkových prací a dalších pramenů. Jako další přirozená opora pro charakteristiku rámců i kontur míst (a vůbec pro znalost o době, „jaká byla“) bude po celou dobu (re)konstrukce sloužit široká paleta odborné literatury. Je třeba podotknout, že se jedná o linie spíše uměle vytvořené za pracovním účelem, které se v praxi vzájemně prostupují – podobně jako ve výtvarném umění může být v měnící se perspektivě rámec ztotožněn s vlastní konturou a naopak. Rozhodující by pak měl být výsledný dojem, který divákovi, v případě výtvarného díla, nebo čtenáři, v podobě tohoto textu, takřkajíc „vytane na mysli“.²⁷ Základním cílem „zmístnění“ vzpomínek vojáků byla především snaha získat rámcový přehled o reprezentacích, mentalitách a konturách paměti a každodenního života, a tím i celkově o kolektivní identitě československých vojáků.²⁸

zde zacházeno jen velmi volně a především s ohledem na funkčnost a využitelnost Halbwachsových výsledků vzhledem k interpretovanému tématu.

- 27 Podobný způsobem interpretovaly výsledky svých výzkumů např. týmy spolupracovníků z Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Viz např. M. Vaněk – P. Urbášek (edd.): *Mocní? a bezmocní?*; M. Vaněk (ed.): *Obyčejní lidé...?!*
- 28 O historiografických debatách a vztahu dějin mentalit a paměti viz např. A. Confino: *Collective Memory and Cultural History*.

2. STOPY VELKÝCH UDÁLOSTÍ: „MNICHOV“ A 15. BŘEZEN 1939

Pokus o interpretaci začnu u mnohokrát komentovaných, a přesto stále popisovaných témat, dvou neuralgických bodů novodobých českých dějin: u událostí z let 1938 a 1939, které jsou v české paměti a historickém vědomí spojeny pod pojmy *Mnichov* a *vznik protektorátu*. Proč byly za místa zvoleny zrovna tyto dvě události, i přesto, že do života našich vojáků samozřejmě vstoupila jiná data a „velké události“? Z let předešlých i následujících je možné jmenovat namátkou rok 1918 a vznik republiky, rok 1945 a ukončení války, rok 1948 spolu s „Vítězným únorem“, rok 1968 s příchodem tzv. pražského jara a s „internacionální pomocí bratrských armád“ a rok 1989 a pád komunistického režimu v Československu. Tato data samozřejmě sehrávala větší či menší úlohu v „malých“ dějinách, a to v podobě životů sledovaných aktérů, ovšem vybrané události konce třicátých let vzhledem k pozdějšímu dění, a zejména ve vztahu k tvorbě kolektivní paměti československých vojáků bojujících v zahraničí tvoří významný bod a zároveň i jistý (pod)rámec vzpomínek. „Boj za oduznání Mnichova“ se totiž mimojiné stal jednou z hlavních ideových opor „hlavní větve“ pozdějšího československého odboje pod vedením dr. Edvarda Beneše a stejně tak bylo rozvíjeno celoválečné tažení odboje proti negativním důsledkům vyvolaným vznikem protektorátu, Slovenské republiky a ustavením jejich vlád (například boj za uznání exilové reprezentace jakožto jediné představitelky československého národa, problémy s přílišnou loajálností a kolaborací protektorátní a slovenské reprezentace apod.).²⁹ Historik Jan Tesař dokonce svého času při-

29 Viz např. E. Beneš: *Paměti*, s. 86–90, s. 113–114; nejnovější a kompletní edici Benešových vzpomínek vydal český historik a politolog Milan Hauner. Viz E. Beneš: *Paměti 1938–1945*. O vývoji tzv. druhé republiky přehledově viz např. J. Gebhart –

šel s velmi radikální, ale o to více inspirativní tezí, že líčení události spojené s Mnichovem 1938 se stalo jakýmsi „stmelujícím mýtem“ (či „mýtem počátků“), kterým Češi nahradili svá starší „velká vyprávění“ (např. mýtus o Lipanech a Bílé hoře) a jehož pomocí se začali identifikovat a vymezovat jako moderní národ. Od tohoto bodu jakožto „konce jedné éry“ se pak také často odvíjí líčení dějin českého národa od přelomu třicátých a čtyřicátých let dvacátého století až do nedávné současnosti.³⁰ K tomu, jak se důsledky Mnichova a 15. března promítaly do vzpomínek a jak se vojáci československé zahraniční armády začleňují do líčení svých příběhů a vůbec do způsobu vidění celého sledu událostí (nejen válečných, ale také poválečných), se váže pozornost v následujícím líčení.

Nejdříve bych se zastavil u vzpomínek na události třicátých let a zejména pak na rok 1938. Zde je malá ukázka toho, jak jeden z pamětníků do líčení svého „malého“ životního příběhu zakomponovává komentář k událostem „velkých dějin“:

Tragickým předznamenáním hořkých let 1938–1945 byl den 14. září 1937. Celým národem milovaný prezident – osvoboditel – T. G. Masaryk zemřel. [...] Všichni jsme prožívali hloubku smutku nad smrtí tohoto moudrého, laskavého starce, myslitele a filozofa. [...] Jako kdyby Masarykovým odchodem padl opěrný sloup demokracie v Evropě. Do pohybu se daly temné síly, zhoubná hlíza nacismu zachvátila celé Německo. Hitler se chystal vykročit. První obětí hned po násilném obsazení Rakouska bylo Československo. Hitler použil páté kolony Němců usídlených v pohraničí, kteří byli zpracováni Henleinem. V našich srdcích rostly obavy. Naše hluboké masarykovské demokratické státní zřízení dávalo Němcům v pohraničí stejná práva s ostatními. A oni zneužili této velkomyslnosti k rozbití Československa. Německý rozhlas chrlil do celého světa lživé zprávy o utiskování

J. Kuklík: *Druhá republika (1938–1939)*; o prosazení tzv. teorie kontinuity Edvardem Benešem v čs. exilu viz J. Kuklík: *Londýnský exil a obnova čs. státu 1938–1945*, s. 71–108; přehledově o vývoji v protektorátu viz např. D. Brandes: *Češi pod německých protektorátem*; o „protibenešovských“ směrech a tendencích v zahraničních aktivitách po dobu druhé světové války viz J. Kuklík – J. Němeček: *Proti Benešovi!*; přehledově o celém období druhé světové války viz J. Gebhart – J. Kuklík: *Velké dějiny země Koruny české*.

30 Viz J. Tesař: *Mnichovský komplex*, s. 93–98, s. 105–112. O historickém pozadí celého pojednání hovoří také Tesařova odpověď na nepublikovaný úvod Ivana Müllera k *Mnichovskému komplexu*. Viz J. Tesař: *Především bych měl napsat...*

Němců. Cítili jsme se bezmocni. Trochu jsme pozvedli hlavy při vyhlášení částečné mobilizace v květnu 1938.³¹

Velké události do života prostých obyvatel bezprostředně vstoupily především v okamžiku, kdy se jich lidé přímo zúčastnili, tj. např. v září 1938, když byla vyhlášena všeobecná mobilizace. Pocity a názory na ni se velmi různily v závislosti na věku, pohlaví, národnosti či politické orientaci:

Dne 23. září večer vyhlásil prezident republiky všeobecnou mobilizaci. Jeho rozhodná slova jsme přivítali s jásotem. Bylo to náhlé, prudké uvolnění po dlouhých měsících bezmoci a úzkosti. [...] Konec pasivity, pevné, klidné odhodlání. Je málo okamžiků v životě národa, kdy pojem národ je tak konkrétní, hmatatelný, kdy všichni lidé myslí, cítí a dělají totéž. Tu noc po vyhlášení mobilizace jsme nespali. Ke svému útvaru do Jičína jsem odjížděl prvním ranním vlakem. V ulicích, na rožďalovickém náměstí, na nádraží ozdobeném prapory, všude živo jako v pravé poledne. I mnoho mých dětí ze školy mě přišlo vyprovodit až k vlaku.³²

Jak je z líčení patrné, v paměti je možné vysledovat motivy země v nebezpečí a také motivy obyvatel rychle a zodpovědně jednajících v napjatém očekávání následujícího dění:

Přes veškeré nedostatky jsme však měli výbornou morálku a byli rozhodnuti bojovat proti každému, kdo by nás ohrožoval. [...] Mobilizace probíhala velmi rychle, spořádaně a ještě s větším nadšením než mobilizace květnová. Celá zem stála pevně za čs. vládou. Ukázněně a velmi rychle čs. armáda obsazovala pohraniční pevnosti. Vojáci přísahali, že je neopustí bez výstřelu.³³

31 Viz S. Kraus: *Ža svobodu třemi světadíly*, s. 7. Přehledově o vývoji první republiky viz např. V. Olivová: *Dějiny první republiky*; Z. Kárník: *Dějiny první republiky*; úvahově viz též R. Kvaček: *Podoba a vývoj prvního československého státu 1918–1938*; o vývoji česko-německých vztahů viz např. V. Kural: *Konflikt místo společenství?*; o tzv. květnové mobilizaci viz např. I. Lukeš: *Mimořádná vojenská opatření v květnu 1938*; S. Koška: *Několik poznámek k čs. částečné mobilizaci v květnu 1938*.

32 Viz S. Kraus: *Ža svobodu třemi světadíly*, s. 8.

33 Viz F. Fajtl: *Vešel jsem stíhačem*, s. 27. Ke dni 23. 5. 1938 se v rámci mimořádných opatření celkový počet zvýšil z cca 207 000 mírové čs. armády na cca 370 000 mužů. Na sklonku září 1938 činil stav mobilizované armády cca 1 100 000 mužů. Armáda se potýkala zejména s nedostatkem branců německého původu (jichž nastoupí-

Poté však přichází konference čtyř mocností v Mnichově a dvojí rozhodnutí, jejichž recepce zachovává v paměti hlubokou stopu: dohoda o odstoupení československého pohraničí Německu a její přijetí československou vládou:

Nastal krátký zoufalý politický zápas naší vlády s mocnými a bezohlednými o naši samostatnost. Podle předem naplánovaného scénáře jsme jej museli prohrát. [...] Všichni jsme byli bolestivě zasaženi v našich srdcích a zdrceni, že jsme museli vzdát boj, který jsme nesměli začít. Skleslou náladu v našich letkách pozvedla určitá naděje na okleštěnou svrchovanost a svobodu, kde stále budeme dýchat jako samostatný stát. Ještě jsme mohli létat.³⁴

Jelikož vnímání komentáře k tomuto rozhodnutí spojenců i čs. politické reprezentace bude předmětem dalších částí práce, ponechme je prozatím stranou a zůstaňme ještě v rovině individuálního a „úzcze kolektivního“ prožívání. Zejména někteří profesionální vojáci, tehdejší terminologií „vojenští gážisté“, nesli tento okamžik velmi těžce:

Mobilizace skončila, tehdejší situace zanechala v nás divné pocity. Pro co jsme byli vychováni ve škole a ve vojenské službě, přišlo na zmar. Důvěra ve velení poklesla. Tehdejší výchova nedávala nám možnost politicky si zdůvodnit tehdejší situaci. Byli jsme vychováni k apolitičnosti. Po stránce politické byli jsme všichni politická embrya. Zmítali jsme se v duševní rozpolcenosti. Hledali jsme důvody a možnosti řešení situace pro sebe i národ u svých představených, bohužel nenalezli jsme je. Jen strohé nařízení, poslouchajte rozkazy, plňte je a řiďte se řádem A-I-1. To ovšem pro nás mladé lidi, se smyslem pro plnění úkolů a být užiteční pro svůj lid, bylo málo. [...] Bez politické znalosti situace dali jsme se oklamat.³⁵

lo mezi 30–70 %) a dále s nedostatkem a špatnou kvalitou odvedených povozů a také potřebných nákladních automobilů. Přehledově o mobilizaci čs. branné moci v roce 1938 viz P. Šrámek: *Ve stínu Mnichova*, s. 80–88. Ke starším debatám nad mobilizovanou čs. armádou z pohledu organizačního viz R. Sander: *Válečná čs. armáda v září 1938*; kritika viz J. Fidler – V. Francev – E. Stehlík: *Mobilizovaná čs. armáda – iluze a realita* a P. Minařík – P. Šrámek: *Několik poznámek k mobilizované čs. armádě v září 1938*; odpověď viz R. Sander: *Slovo autorovo ke kritice článku o čs. válečné čs. armádě v roce 1938*; odpověď kritiků viz P. Minařík – P. Šrámek: *Skutečně za všechno může nepochopení?*

34 Viz F. Fajtl: *Velet jsem stíhačům*, s. 27, s. 30.

35 Viz Národní archiv v Praze (dále jen NA), Svaz protifašistických bojovníků – Ústřední výbor – vzpomínkové práce (dále jen ČSPB – ÚV), inv. č. 865. V. Kilián: *Vzpomínky příslušníka 311. bombardovací peruti* I, s. 2. Mj. vlivem tzv. Gajdovy aféry

Předešlé řádky zcela jasně naznačují, že pamětníci se ke vzpomínkám na události roku 1938 (především pak na události dnů zářijových a říjnových) ještě mnohokrát vrátili, často nad nimi uvažovali, debatovali o nich s lidmi z blízkého i vzdáleného okolí a snažili se tehdejší realitu nějak odůvodnit. Samozřejmě názory se opět velmi různily, jako ve dvou následujících ukázkách: „[...] neboť kdyby došlo k válce, několikrát silnější a lépe vyzbrojený nepřítel by nás porazil. Nejen to. Při bezohlednosti a pohrdání naším národem by nemilosrdně zmasakroval i civilní obyvatelstvo a změnil naše města v sutiny. Stálo by nás to statisíce mrtvých.“³⁶ Další z pamětníků vzpomínal:

Vláda buržoazního ČSR v rozporu s požadavky lidových mas nedokázala zajistit obranu republiky a zájmy pracujícího lidu spojenectvím se spolehlivým partnerem, především Sovětským svazem. Naopak buržoazní vláda hledala oporu u západních velmocí, které spojenecké svazky v kritické chvíli zradily. Události kolem Mnichova a další vývoj mezinárodní situace v letech 1939 až 1945 ukazují i dnes živý mechanismus, s jehož pomocí mezinárodní imperialismus manipuluje s osudy celých národů a vydává je na milost a nemilost fašismu a neofašismu v jeho nejhrubší agresivitě.³⁷

Na tomto místě je dobré udělat malou odbočku od rekonstrukce kontur a vzpomínkových obrazů a znovu se zastavit u interpretačních schémát a rámců, jejichž pomocí zařazují pamětníci své prožitky do sledu svých vyprávění. Mnichov představuje velmi mnohohrstevnaté téma, na které později vzpomínaly nejrozličnější státní, politické, národní, národnostní, sociální a také věkové celky či skupiny odlišným

byla v roce 1927 (za tzv. panské koalice) v čs. prostředí uzákoněna norma prosazující omezení občanských práv příslušníků čs. uniformovaných sborů (tj. armády a četnictva), fakticky v těchto složkách nastolující „apolitické“ prostředí. Už na sklonku druhé světové války se v rámci „odklonu od minulosti“ podařilo levicovým silám v čele s představiteli KSČ prosadit do Košického vládního programu faktické odmítnutí principu apolitičnosti armády, kdy bylo vojákům navraceno aktivní i pasivní volební právo a také povoleno členství v politických stranách a hnutích.

36 Viz F. Fajtl: *Velet jsem stíhačem*, s. 32. O úvahách nad alternativami Mnichova 1938 z oblasti tzv. kontrafaktuální (či virtuální) historie viz P. Šrámek: *Rozcestí slepých uliček*.

37 Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2837. J. Beneš: *Cesty, které zavál čas*, s. 5. Ohledně fašismu má vzpomínající vzhledem k době vzniku svého zamyšlení pravděpodobně na myslí frankistický režim ve Španělsku (1939–1975) a ohledně neofašismu např. diktaturu generála Augusta Pinocheta (1915–2006) v Chile v letech 1973–1990.

způsobem, a to často v závislosti na aktuálním klimatu doby.³⁸ Když se vrátím detailněji k Tesařově tezi o mnichovském mýtu, který v případě českého národa hrál (a do jisté míry snad ještě hraje) roli jednoho z integrativních a stmelujících prvků, o který mohli jednotliví doboví aktéři opírat svá pozdější vyprávění životních osudů, ať už se nacházeli kdekoliv a na jakékoliv straně politického spektra, Mnichov byl otevřený všem, kteří byli ochotni se do jeho interpretační linie zařadit, a podle Tesařova mínění mu popularitu a trvanlivost zajistilo hluboké zakořenění v povaze české kultury. Jakým způsobem?

Proměny paměti totiž podle něj údajně natolik překryly události, „jak se tenkrát staly“, a natolik pozměnily jejich význam, že se radikálně změnila výsledná interpretace, v českém (a československém) veřejném diskurzu veskrze braná za pravdivou a platnou. Hlavní dějovou linii této interpretace by bylo možné velmi zjednodušeně shrnout do tvrzení o tom, že ČSR byla v konfliktu se svými protivníky v roce 1938, především s nacistickým Německem, opuštěna a zrazena Západem (ztělesňovaným Francií a Velkou Británií). Naopak SSSR se Československé republice snažil být nápomocen, ovšem jeho nabídka nebyla přijata a ve finále pak československá politická reprezentace v čele s vládou a prezidentem přijala mnichovskou kapitulaci, učiněnou proti vůli „lidu“, který chtěl bojovat. Tesař ve svém rozsáhlém (a taktéž dobově podmíněném) eseji tento koncept zcela převrátil a tento způsob uvažování o minulosti naopak považoval za základní duchovní nástroj k satelizaci Československa po druhé světové válce. Jedním dechem dodává, že většinu debat o tom, zdali *jsme se měli bránit*, či nikoli, považuje za „pseudoproblémy“, neboť historické realie ve své době podle něj stály zcela jinak. To, jak to na základě interpretace všeobecně známých dokumentů vidí enfant terrible české historiografie, by ve stručnosti bylo možné shrnout následovně.³⁹

Mladý československý stát po roce 1918 ve své víře ve věčný mír, spoléhaje se na všemocnost svých spojenců, v průběhu dvacetileté existence zanedbal svou obranyschopnost. V rozhodujících chvílích i přes horečné úsilí chyběl jak čas, tak i potřebná zařízení. Zejména

38 O interpretacích mnichovských událostí a jejich reinterpretovaném dědictví ze zahraničních pohledů viz např. F. Taubert (ed.): *Mythos München*. O tomtéž tématu spíše ze středoevropských pohledů viz J. Němeček (ed.): *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě*; z pohledu některých společenských aspektů viz Z. Hazdra – L. Vlček a kol.: *Mnichov 1938 a česká společnost*; nejnověji viz J. Kuklík – J. Němeček – J. Šebek: *Dlouhé stíny Mnichova*.

39 Viz J. Tesař: *Mnichovský komplex*, s. 18–98.